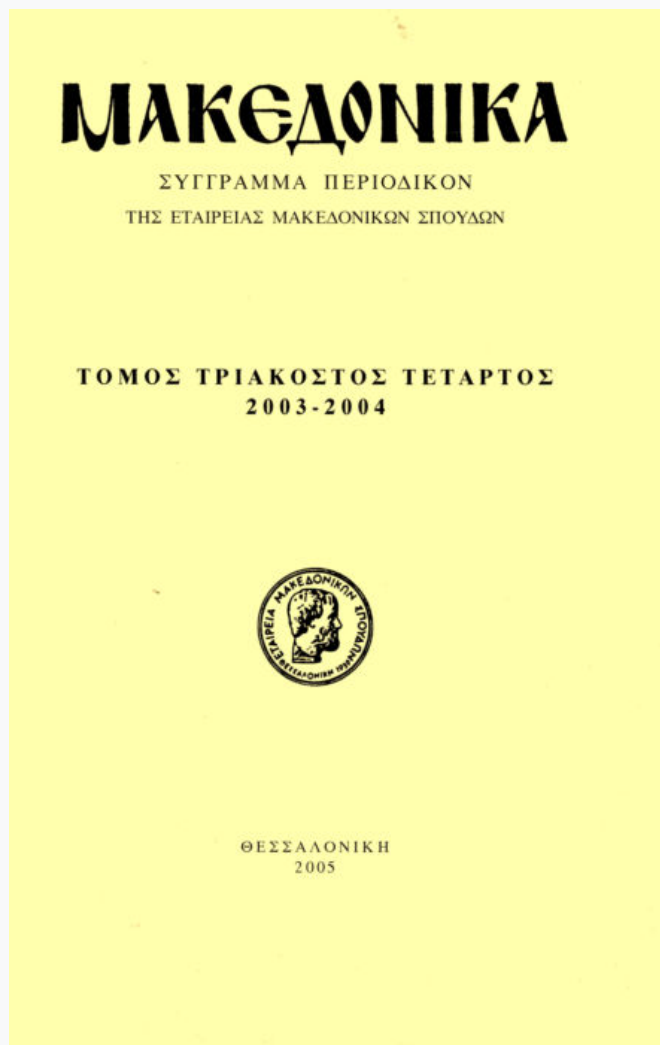

Μακεδονικά

Τόμ. 34, Αρ. 1 (2004)

Η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του Αγίου Ανδρέα Ελεούσας (του Ρουσούλη) στην Καστοριά

Γιώργος Γκολομπίας

doi: [10.12681/makedonika.881](https://doi.org/10.12681/makedonika.881)

Copyright © 2014, Γιώργος Γκολομπίας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκολομπίας Γ. (2004). Η χρονολόγηση των τοιχογραφιών του Αγίου Ανδρέα Ελεούσας (του Ρουσούλη) στην Καστοριά. *Μακεδονικά*, 34(1), 407-410. <https://doi.org/10.12681/makedonika.881>

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΑ
ΕΛΕΟΥΣΑΣ (ΤΟΥ ΡΟΥΣΟΥΛΗ) ΣΤΗΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Στόν ναό του Ἀγίου Ἀνδρέα τῆς ἐνορίας Ἐλεούσας¹, πού εἶναι γνωστός μέ τήν ἐπωνυμία «τοῦ Ρουσούλη» (ἀπό τό ὄνομα τῆς οἰκογένειας πού τόν φρόντιζε πρίν ἀπό δεκαετίες), σήμερα σώζονται τοιχογραφίες μόνο στό ἀνατολικό ἡμισυ τοῦ βόρειου καί τοῦ νότιου τοῖχου². Στήν ομάδα αὐτή τῶν τοιχογραφιῶν ἀνήκει καί ἡ παράσταση τοῦ ἁγίου Νικολάου στόν νότιο τοῖχο, σέ κλίμακα μεγαλύτερη τοῦ φυσικοῦ³, πού διαχωρίζεται ἀπό τίς ὑπόλοιπες τοῦ ἴδιου τοῖχου μέ ἐπιχρισμένη κόγχη πού συνέχεται πρὸς τά πάνω μέ παράθυρο⁴. Ἡ ἔνταξη τῆς παράστασης τοῦ ἁγίου, πού φέρει τήν προσωπυμία «Ὁ Θερμός Προστάτης», στήν ομάδα τῶν ὑπόλοιπων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ, γίνεται μέ βάση τήν τεχνοτροπία, ἀλλά καί τήν ἀπόλυτη ὁμοιότητα τῶν διακοσμητικῶν πλαισίων πού περιβάλλουν τό φθαρμένο ὄνομα τοῦ ἁγίου μέ τά ἀντίστοιχα πλαίσια στήν τοιχογραφία τῆς ἐνθρονῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας, τῆς ἐπικαλούμενης «Ἀκαταμαχήτου», πού βρίσκεται στόν νότιο τοῖχο, ἀκριβῶς δίπλα στό μεταγενέστερο τέμπλο⁵.

Στήν κάτω δεξιά γωνία τῆς παράστασης τοῦ ἁγίου Νικολάου ὑπάρχει ἀνέκδοτη ἕως σήμερα κεφαλαιογράμματι ἐπιγραφή⁶ (σχ. 1, εἰκ. 1), ἡ ὁποία ὀφείλεται, ὅπως φαίνεται ἀπό τόν χαρακτήρα τῶν γραμμάτων τῆς, στόν ζωγράφο τῶν ὑπόλοιπων τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ. Οἱ διαστάσεις τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι 14,3×20,5 ἐκ. καί τό ὕψος τῶν γραμμάτων 2,2-2,5 ἐκ., ἐνῶ τό κατώτατο ἄκρο τῆς ἀπέχει ἀπό τό δάπεδο 97 ἐκ.

1. Βλ. Γ. Χρηστίδης, «Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστορίας», *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 6 (1922) 277· Ἄ. Ὀρλάνδος, «Τά βυζαντινά μνημεῖα τῆς Καστορίας», *ABME* 4 (1938) 168· Π. Τσαμίσης, *Ἡ Καστορία καί τὰ μνημεῖα τῆς*, Ἀθήναι 1949, σ. 138· Στ. Πελεκανίδης, *Καστορία. I. Βυζαντιναί τοιχογραφίαι. Πίνακες*, Θεσσαλονίκη 1953, σ. 18 καί πίν. 162-167· Ν. Μουτσόπουλος, *Καστοριά. Λεύκωμα. Ἱστορική - χωροταξική - πολεοδομική - μορφολογική μελέτη Καστορίας*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 45, εἰκ. 1-11· Ν. Δότιος - Γ. Σίου, *Καστοριανὰ μνημεῖα*, Ἀθήνα 1995, σσ. 91-92, καί Ε. Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων σέ ναοίς τῆς Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 303-330.

2. Ὁ Τσαμίσης, ὁ.π., ἀποδίδει ἐσφαλμένα τή διακόσμηση τῶν πλάγων τοιχωμάτων τῆς προεξοχῆς τῆς πρόθεσης στό ἱερό σέ ἀρχαιότερο στρώμα. Δέν ἀποκλείεται πάντως στό μέλλον νά ἐρθουν στό φῶς καί κάποιες ἀκόμη τοιχογραφίες, μετά τήν ἀπόξεση τῶν νεότερων ἐπιχρισμάτων.

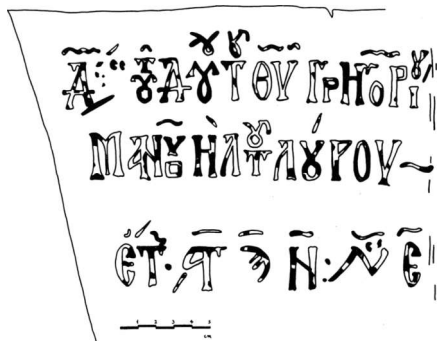
3. Βλ. Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 316, εἰκ. 173.

4. Ὁ Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 304, θεωρεῖ πιθανό ὁ χώρος τῆς ἐν λόγῳ τοιχογραφίας νά ἀνῆκε στόν νάρθηκα τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος μετά τήν καθάρεση τοῦ δυτικοῦ τοῖχου τοῦ κυρίου ναοῦ δέν σώζεται.

5. Βλ. Πελεκανίδης, ὁ.π., πίν. 164β· Μουτσόπουλος, ὁ.π., σ. 45, εἰκ. 11, καί Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 313, εἰκ. 170.

6. Τήν ὑπόδειξη τῆς θέσης τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλω στόν ἀείμνηστο βυζαντινολόγο Σωτήρη Κίσσα. Ἡ θέση σημειώνεται καί στό προοπτικό σχέδιο πού παραθεθεῖ ὁ Τσιγαρίδας, ὁ.π., σ. 305, σχ. 5, ἀρ. 7.

Ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο δέν ἔγινε μνεΐα τῆς ἀπό τοὺς προγενέστερους μελετητές εἶναι ἡ σημαντική τῆς φθορά, πού τήν καθιστᾷ δυσδιάκριτη καί πολὺ δυσανάγνωστη. Στὴν ἀνάγνωσή τῆς πάντως βοηθᾷ τὸ γεγονός ὅτι σέ πολλὰ ἀπὸ τὰ σημεῖα ὅπου ἔχει ἐξασφαιτισεῖ τὸ ἀρχικό ἀσπρο χρώμα τῶν γραμμάτων ἔχει ἀπομεινεί τὸ ἀποτύπωμά του στὸ μαῦρο ὑπόστρωμα τοῦ σκουροπράσινου κάμπου. Στὸ παρατιθέμενο ἀπόγραφο (εἰκ. 1) ἔχω συμπληρώσει τὰ ἐλλείποντα τμήματα τῶν γραμμάτων ἀξιοποιώντας, ὅπου εἶναι δυνατόν, τὸ παραπάνω ἐπιβληθτικό στοιχείο καί λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν καί τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ καλλιτέχνη στίς ὑπόλοιπες τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ.

Σχ. 1. "Αγ. Ἀνδρέας τοῦ Ρουσουλῆ. Ἀπόγραφο τῆς ἐπιγραφῆς στὸν νότιο τοῖχο.

Μεταγραφή:

- 1 Δ(έ)[η](οις) τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Γρηγορίου
- 2 Μανουὴλ τοῦ Λούρου ~
- 3 ἐτ(οις) · ζ' α' Ν : ἰν(δικτιῶνος) Ε

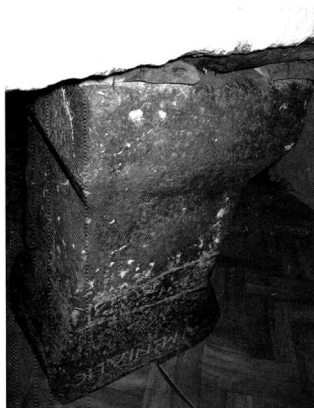
Παρατηρήσεις:

Γρηγορίου: Ἡ λέξη παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες στὴν ἀνάγνωσι, ἀφοῦ μόνο τὸ *Η* σώζεται κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος του καί εἶναι ἄμεσα ἀναγνωρίσιμο. Προσεκτικὴ ὁμως παρατήρηση καταδεικνύει μὲ σχετικὴ βεβαιότητα τὴν ὑπαρξὴ τῶν γραμμάτων *Ο* καί *Δ* καθὼς καί τοῦ *Γ* πού συμπλέκεται μὲ τὸ *Η* καί ἔχει ἀνάλογη μορφή καί στίς ἄλλες ἐπιγραφές τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ τὸ δεύτερο γράμμα, πού εἶναι μικροῦ ὕψους, ὑπάρχει μόνο τὸ ἄνω ἥμισυ, πού δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ *Ρ* ἢ *Β*. Ἀκόμη, φαίνεται καθαρά μιὰ ὀξεῖα στὸ γράμμα πού ὑπόκειται τοῦ *δ* ἐνῶ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τρία γράμματα σώζονται ἐλάχιστα ὑπολείμματα, πού κι αὐτὰ πάντως ὁδηγοῦν στὴ μὲν δυνατὴ συμπλήρωσις: «Γρηγορίου».

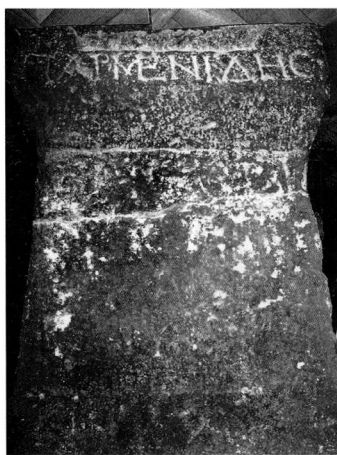
τοῦ Λούρου: Ἄλλο ἓνα σημεῖο μὲ προβλήματα ἀνάγνωσις. Σαφές εἶναι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τονοῦμένου *α* καθὼς καί τῶν δύο τελευταίων γραμμάτων *Ο* καί *Υ*. Τὸ γράμμα πού προηγεῖται τοῦ τονοῦμένου *δ* μπορεῖ νά εἶναι, σύμφωνα μὲ τὰ ὑπολείμματά του, *Α* ἢ *Δ*, τὸ δεύτερο ὁμως ἀποκλείεται, ἐπεὶδὴ τότε θὰ σώζονταν κάποια ἵχνη τῆς ὀριζόντιας κεραίας του στὰ σημεῖα τοῦ κάμπου πού δέν ἔχουν ἐκπέσει· ἐξάλλου, ἐδῶ ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ γράμματος εἶναι τελείως κάθετη, ὅπως συμβαίνει στὰ *Λ* καί ὄχι στὰ *Δ* τοῦ

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Εικ. 3.

ζωγράφου, στά όποία ή κεραία αὐτή ἔχει ἑλαφρά κλίση πρὸς τὰ ἀριστερά. Τέλος, τό γράμμα πού ἔπεται τοῦ τουνούμενου ὃ μπορεῖ νά εἶναι *I, P ἢ Γ*, ἀπό τὰ όποία πιθανότερο φαίνεται τό δεύτερο.

ἔτ(ους) · ϚAN: *ιν(δικτιώνος)* *E*: Ἔτος 6950 ἀπό κτίσεως κόσμου ἢ 1441/42 μ.Χ., πού εἶχε πράγματι ἰνδικτιῶνα 5. Ἔτσι μποροῦν νά χρονολογηθοῦν πλέον μέ ἀκρίβεια οἱ ἐνδιαφερόντες τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ, οἱ όποίες ἔχουν τοποθετηθεῖ ἀπό τόν Στ. Πελεκανίδη στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. καί ἀπό τόν Ε. Τσιγαρίδα γύρω στά 1430⁷.

Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ή Ἁγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ⁸ ἔχει ὡς βάση ἀδημοσίευτο μαρμάρινο ἐπιτύμβιο βωμό (εἰκ. 2), διαστάσεων 68x34-44x27-32,5 ἐκ., ὃ όποῖος εἶναι τοποθετημένος ἀνάποδα καί μέ τήν κύρια ὄψη του, στό ἄνω ἄκρο τῆς όποίας ὑπάρχει τό ὄνομα *ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ* (εἰκ. 3), στραμμένη πρὸς ἀνατολάς. Στήν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τῆς ἴδιας ὄψης ὑπάρχουν ἴχνη πολύ φθαμένης ἐπιγραφῆς τεσσάρων ἢ πέντε στίχων (διακρίνονται κάποια μεμονωμένα γράμματα, ὅπως ἓνα *A* στήν προτελευταία σειρά καί ἓνα *Υ* στήν τελευταία).

Ἀκόμη, στόν βόρειο τοῖχο τοῦ ἱεροῦ⁹ ὑπάρχουν χαραγμένα ἢ γραμμένα μέ μελάνι, πιθανότατα κατά τόν 18ο αἰ., πολλά ὀνόματα, μεταξὺ τῶν όποίων τὰ ἑξῆς: *στάμο, νάστο, σινετου, ἀνδρόνικος, παρασκεβα, τζαράτο*.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΚΟΛΟΜΠΙΑΣ

1906, ΣΤΟΝ ΑΛΜΥΡΟ ΤΟΥ Ν. ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ ΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ, ΤΟ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ, ΤΟ ΘΡΑΚΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Ἀπό τήν 1 Ἰουλίου 1906 ὡς τίς 31 Δεκεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους κυκλοφόρησε σέ δώδεκα φύλλα στόν Ἄλμυρό τοῦ Ν. Μαγνησίας μία μικροσκοπική ἐφημερίδα διαστάσεων 11x8,5 ἑκατοστά. Ἐκδότης τῆς ἐφημερίδος ὃ φαρμακοποιός Ἀλέξανδρος Ἀστέριος καί ἀρχικός τίτλος τῆς *Τό Μικρίον τοῦ Ἄλμυροῦ* μέ ὑπότιτλο *Ἡ μικροτέρα τῶν ἐφημερίδων τοῦ κόσμου*. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ἦταν τὰ χρώματα τῶν φύλλων: τό πρῶτο φύλλο ἦταν γκριζωπό, τό δεύτερο πρασινωπό, ἐνῶ στό φύλλο τῆς 1 Σεπτεμβρίου ὃ τίτλος ἔχει ἀλλάξει καί γίνεται *Τό Μεγαλειον τοῦ Ἄλμυροῦ* καί τό χρῶμα τοῦ φύλλου τώρα εἶναι ρόζ, οἱ διαστάσεις του εἶναι 16x11 καί οἱ σελίδες του ἔχουν αὐξηθεῖ σέ ὀκτώ. Τήν 1 Ὀκτωβρίου 1906 ἀλλάζει καί ἄλιν ὃ τίτλος, ἡ ἐφημερίδα τιτλοφορεῖται Ἄλμυρός μέ ὑπότιτλο *Ἐφημερίς Ἐθνική καί τῶν τοπικῶν συμφερόντων*. ἐνῶ αὐξάνονται καί οἱ διαστάσεις σέ 20x14,5 ἑκατοστά καί τό χρῶμα τοῦ φύλλου γίνεται λευκό. Στό φύλλο αὐτό ἐμφανίζονται ὡς συνεργάτες ὃ διαχειριστής Κ. Πλάκας, δάσκαλος, ὃ γνωστός ἑφορος ἀρχαιοτήτων Θεσσαλίας Ἀπόστολος Ἀρβανιτόπουλος, ὃ ἐπίσης γνωστός Νικόλαος Γιαννόπουλος ἀναγραφόμενος ὡς *ἀρχαιολο-*

7. Βλ. ἀντίστοιχα Πελεκανίδης, ὁ.π., σ. 18 καί Ε. Τσιγαρίδας, «Συμβολή στή χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τῆς Κομῆσεως τῆς Θεοτόκου στό Ζευγοστάσι Καστοριάς», *Φίλια ἔτη εἰς Γεώργιον Ε. Μυλωνᾶν*, τόμ. Γ', Ἀθήναι 1989, σ. 337 σημ. 30, καί ὃ ἴδιος, *Τοιχογραφίες τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων*, ὁ.π., σσ. 311, 340.

8. Πρόκειται γιά λίθινη πλάκα διαστάσεων 49,5x92x13,5 ἐκ., ἴσως ἀρχαῖο ἀρχιτεκτονικό μέλος.

9. Ὁ συγκεκριμένος χώρος σήμερα εἶναι καλυμμένος μέ στερεωτικό ὕψασμα (τουλίπνι).